
ZAŠTITA PRIVATNIH ETNOGRAFSKIH ZBIRKI –

ZBIRKA TRADICIJSKOG TEKSTILA VLČ. MATE KNEŽEVIĆA

KAROLINA LUKAČ □ Muzej Brodskog Posavlja, Slavonski Brod

KREŠIMIR MIJAKOVAC □ Konzervatorski odjel Slavonski Brod, Slavonski Brod

IM 48, 2017.
RIJEČ JE O...
MAIN FEATURE

Uvod. Kako bi se dokumentirale i zaštitile privatne etnografske zbirke na području Brodskog Posavlja, u svibnju 2015., suradnjom Etnografskog odjela Muzeja Brodskog Posavlja i Konzervatorskog odjela u Slavonskom Brodu, započeo je pregled stanja jedne od zbirki.

Riječ je o zbirci koja sadržava narodne nošnje brodskoga te, manjim dijelom, vinkovačkoga i đakovačkog kraja, a u privatnom je vlasništvu vlč. Mate Kneževića, današnjeg župnika u Gradištu, koji je, do rasporeda u novu župu, obnašao dužnost župnika u Garčinu, mjestu smještenom istočno od grada Slavonskog Broda.¹ Osim pojedinačnih dijelova odjevnih predmeta, u zbirci su i kompleti nošnji datirani od kraja 19. st. pa do 1970-ih godina. Do sada je popisani i fotodokumentiran veći dio zbirke, tj. više pojedinačnih odjevnih i uporabnih tekstilnih predmeta te kompleta nošnji.

Cilj je projekta dokumentirati postojanje privatnih etnografskih zbirki na području Brodskog Posavlja, osigurati pomoć pri konzervaciji i preparaciji oštećenih predmeta, provesti mjere zaštite predmeta osiguravajući im odgo-

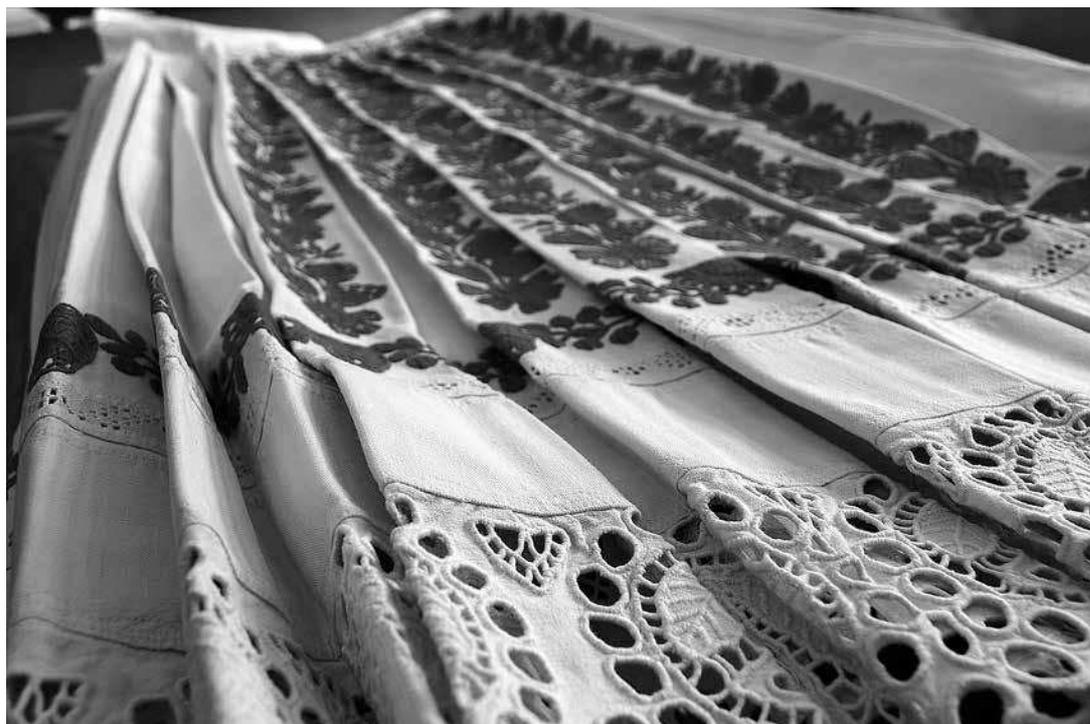

varajući smještaj te proglasiti kulturnim dobrom vrijedne i očuvane predmete koji mogu pridonijeti kulturnom, turističkom, ali i edukativnom bogatstvu ovog dijela Hrvatske.

sl.1. Suknja iz privatne zbirke tradicijskog tekstila župnika Mate Kneževića

sl.2. Pregača sa zlatovezom iz zbirke

¹ Župnik je službu u Gradištu preuzeo u ljeto 2017.

sl.3. Suknja sa šilingom

sl.4. Rukavi sa šilingom

Privatne su zbirke značajne i zbog toga što su upravo na njima utemeljene mnoge galerije i muzeji u svijetu koji su se kasnije razvili u velike muzejske ustanove.²

Kao primjeri mogu se spomenuti Etnografski muzej u Zagrebu, osnovan 1919. od nekoliko muzejskih zbirki tadašnjega Narodnog muzeja i privatnih zbirki, te Muzej Brodskog Posavlja, osnovan 1934. nakon što je Julije Hoffmann, željeznički činovnik i zaljubljenik u starine, darovao svoju zbirku numizmata³ kao temelj budućeg muzeja. Prve predmete za buduću ustanovu muzeja u Brodu na Savi prikupili su potkraj 19. st. Mijo Filipović i Vilim Lorsch. Upućen je i poziv građanima da svojim donacijama pridonese osnivanju muzeja.

Obilježja zbirke tradicijskog tekstila župnika Mate Kneževića u Garčinu

Prema definiciji, etnografskom se zbirkom smatra... *skupina od najmanje stotinjak predmeta koji su proizvedeni ili upotrebljavani u svakodnevnom životu, radu i privređivanju u ruralnoj sredini, ili su vezani za obrede,*

običaje, vjerovanja i tome slično⁴, stoga se zbirka župnika Mate Kneževića može svesti pod tu definiciju i samim time zaštititi.

Također, privatne zbirke, koje su formirale i darovale određene osobe, uvijek su obilježene načinom skupljanja i činom darovanja. Početak zanimanja za zbirku, u određenoj mjeri je i zanimanje za živote darovatelja, stoga je nemoguće preskočiti kratki prikaz o donatoru i idejnom osnivaču zbirke.⁵

Zbirka, koja se u trenutku popisivanja čuvala u prostorijama župnog dvora u Garčinu, nastajala je tijekom duljeg razdoblja, i to nasljeđivanjem, otkupom i darivanjem. Želeći očuvati obiteljsku i zavičajnu baštinu, župnik i danas nastavlja dopunjavati zbirku pa je do 2017. u njoj bilo nekoliko stotina predmeta. Osnovu zbirke čine tekstilni predmeti te nešto drvenog namještaja. Tekstilni dio odjevni i uporabni predmeti nastali i velikim dijelom rabljeni u selima na području širega Brodskog Posavlja i u dijelovima istočne Slavonije (na području Đakova i Vinkovaca) od 19. do sredine 20. st. Najzastupljeniji su primjerci ženske narodne nošnje koja se nosila u različitim prigodama, a namijenjena je osobama različite dobi i bračnog statusa. Zbirka sadržava i vrijedne primjerke tradicijskih prekrivača (primjerice, vunjenih prekrivača većih dimenzija), jedinstvene *krpane ponjave* kao osobitost sela iz okolice Slavenskog Broda, s prepoznatljivim vezenim (*krpanim*) biljnim, zoomorfnim, geometrijskim i antropomorfnim motivima simboličkoga i magijskog značenja.

Odjevni i uporabni tekstilni predmeti odražavaju mnoge osobitosti Brodskog Posavlja – od vrste materijala (nerijetko je to veći broj *polja* domaćega lanenog platna,

² Mlinar i Antoš, 2004: 8.

³ Kao temelj za osnivanje Gradskog i arheološkog muzeja darovao je gradu Brodu zbirku od 3500 numizmata, 600 značaka, šest starih satova, sedam uljanih slika i jedne gusle. Bunčić i Cafuta, 2004: 5, 6.

⁴ Mlinar i Antoš, 2004: 6.

⁵ Rittig Šiško i Zlodi, 2006: 36.

kao i domaća svila čija je proizvodnja nekoć bila jedna od važnijih grana gospodarstva Brodskog Posavlja i sl.) do tehnika izrade, odnosno načina ukrašavanja tekstila (oblici tkanja na tkalačkom stanu, apliciranje zlatoveza, primjena šlinge, sviloveza te vrste čipke tipične za to područje – tzv. *sunčane čipke*). Osim što narodne nošnje naglašavaju društveni položaj osoba koje ih nose, iz njih je moguće iščitati i imovinske prilike njihovih vlasnika. Naime, u zbirci su primjerci tradicijske odjeće u rasponu od relativno jednostavnih komada do onih izrađenih od skupog materijala, uz kombiniranje složenih tehnika izrade i raskošnih dekoracija. Prema specifičnostima nošnje često je moguće odrediti i podrijetlo izrađivača i/ili vlasnika. Uz prepoznatljive staroslavenske osobitosti narodnoga tekstilnog rukotvorstva, osobito vidljive na starijim i jednostavnijim primjercima tradicijske odjeće, na odjevnim je predmetima moguće pratiti trendove i utjecaje stilskih epoha koji u pojedinim povijesnim razdobljima postaju dominantni u životu stanovnika ruralnih krajeva. Naime, oni ih preuzimaju iz gradskih sredina i od doseljenika te ih primjenjuju na narodnoj nošnji kao svojevrsni tradicijski odgovor na suvremene trendove (kao prilagodbu novom vremenu).

Prepoznavši vrijednost zbirke u vlasništvu Mate Kneževića, Muzej Brodskog Posavlja i Konzervatorski odjel u Slavonskom Brodu započeli su 2015. pregledavati i popisivati predmete u njoj radi registracije zbirke kao kulturnog dobra Republike Hrvatske.⁶ Opsežna dokumentacija koja se pritom vodi, osim za kasniju zaštitu predmeta, pomaže pri njegovu eventualnom nestanku ili u lakšem pronalaženju u samoj zbirci. Dokumentacija čuva podatke o svim fizičkim obilježjima predmeta – od mjera, materijala od kojega je izrađen, načina izrade i

sl.5. Vezena suknja

sl.6. Suknja sa šlingom

podataka o proizvođaču ili autoru, ali se opisuju uloga određenog predmeta, njegova namjena, vrijeme i mjesto njegova nastanka, zapisuju se podaci o njegovu vlasniku i stanju očuvanosti te se bilježe druge posebno važne napomene. Svaki predmet iz zbirke također je fotografski dokumentiran. Zajedničkim zalaganjem kustosa i konzervatora moguće je ispuniti uvjete⁷ potrebne za očuvanje hrvatske tradicijske baštine i njezino predstavljanje domaćoj i svjetskoj javnosti.

Čuvanje i smještaj predmeta u zbirci

Arhitektonski sklop župnog dvora, onog u Garčinu, ali i novog u Gradištu, naravno, ima svoje strukturne probleme, a zbog nemogućnosti reguliranja mikroklimatskih uvjeta česte su oscilacije vlage i temperature. Prostor za pohranu ne zadovoljava propisane uvjete čuvanja muzejskih predmeta pa nije stabilno okruženje za zbirku. U mikroklimatske uvjete čuvanja ubrajaju se temperatura, vlaga zraka, svjetlost te mogućnost dodira sa štetnim materijalima i/ili tvarima. Osiguravanjem

⁶ Projekt je započet kako bi se dobio uvid u vrstu baštine koja se čuva u privatnim zbirkama te dokumentiralo postojanje i značenje određenih predmeta.

⁷ Uvjeti su navedeni u knjižici *Upute za čuvanje etnografskih zbirki* Hrvatskoga etnološkog društva.

prikladne čuvaonice moguće je potpuno zaustaviti ili usporiti procese starenja i nastanka drugih promjena na predmetima,⁸ što je za privatne zbirke malokad moguće ostvariti. Uzroci propadanja muzejskih predmeta dijele se na unutarnje i vanjske. Unutarnji su tehnologija izrade predmeta odnosno kvaliteta i kompatibilnost materijala i tehnika. U vanjske uzroke ubrajaju se nezgode i nepogode ljudskoga i prirodnog podrijetla te neodgovarajući mikroklimatski uvjeti čuvanja.⁹

Neki od predmeta iz zbirke župnika Kneževića – riječ je o uporabnom tekstilu koji se upotrebljavao i upotrebljava se pri pripremi djevojaka za različite smotre folklor – onečišćeni su kontaktnim prljavštinama, a vidljive poderotine i/ili nedostajanje nekih dijelova posljedica su dugotrajne upotrebe i starosti predmeta. Vidljive su i promjene u intenzitetu boja i gubitak čvrstoće materijala.

Predmeti su nakon fotografiranja, pridruživanja inventarne oznake i bilježenja podataka na posebne formulare slagani, pri čemu se pazilo da se tekstil ne gužva, te su spremljeni u ormare. U tom je postupku važno spriječiti i ulazak kukaca u ormare za pohranu tekstilne građe te omogućiti njihovo prozračivanje (strujanjem zraka). Predmeti su slagani prema dimenzijama i obliku, a pritom je važno zaštititi i mjesta pregiba tkanine. Za bolje održavanje zbirke idealno bi bilo da predmeti budu odvojeni separatorima, primjerice od tyveka, beskiselinskog papira i avosa te da predmeti koji se odlažu na vješalice u zoni ramena budu podloženi neutralnim materijalom.

Etnografske zbirke i postupak njihova dokumentiranja i zaštite

Prema *Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*, zaštićene etnografske zbirke dio su šire skupine pokretnih kulturnih dobara koja osim etnografskih predmeta obuhvaća zbirke predmeta u ustanovama (muzejima, galerijama i sl.), crkveni inventar, arhivsku građu, antologijska djela likovnih i primijenjenih umjetnosti, arheološke nalaze, stare i rijetke knjige, uporabne predmete, dokumentaciju o kulturnim dobrima i dr.¹⁰

Pod pojmom *zaštita* u odredbi Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara¹¹ podrazumijeva se provedba mjera zaštite pravne i stručne naravi, u skladu s odredbama Zakona i pravilima konzervatorske struke. Prije uspostave pravnog aspekta zaštite, odnosno prije donošenja rješenja Ministarstva kulture o zaštiti zbirke kao pokretnoga kulturnog dobra, preliminarni posao moraju obaviti stručnjaci – etnolozi zaposleni u konzervatorskim odjelima kao specijaliziranim institucijama Ministarstva kulture nadležnima za zaštitu kulturne baštine na lokalnoj/županijskoj razini. Naime, nakon što se stručnom provjerom i uvidom u građu utvrdi potreba zaštite pojedine etnografske zbirke, u suradnji s vlasnicima, a prema potrebi i sa stručnjacima iz drugih srodnih institucija¹², provodi se niz stručnih aktivnosti dokumentiranja zbirke te se u formulare predviđene za tu namjenu unose osnovni podaci o svakom predmetu u njoj (opis,

materijal, tehnika izrade i sl.). Usto se dodjeljuju njihovi inventarni brojevi, obavlja se njihovo fotografiranje i mjerenje te procjenjuje stupanj očuvanosti.

Osim zbog bolje očuvanosti i izvornosti, vrijednost zbirke veća je ako su predmeti dio funkcionalne cjeline¹³ kao što su, primjerice, svi alati jedne kovačnice, inventar stambene zgrade, svi predmeti za izradu domaćeg platna za zbirku tekstila. Stručnjacima je u radu važna aktivna suradnja s vlasnikom zbirke, jer su vlasnici važan izvor informacija o predmetima i zbirci (znaju lokalne nazive, mjesto i vrijeme nastanka predmeta, mjesto njihove uporabe, izrađivača i namjenu predmeta).

Nakon završenog dokumentiranja, kao redoviti dio postupka za uspostavu trajne zaštite od Uprave za zaštitu kulturne baštine¹⁴, potrebno je izraditi pregledni katalog svih predmeta koji čine zbirku. Pritom on, osim fotografije, treba sadržavati i terenskim radom prikupljene identifikacijske podatke, kao i upravni dio postupka koji se odnosi na izradu sustava mjera zaštite i teksta rješenja o zaštiti zbirke.

Osim trajne zaštite, koju se uspostavlja temeljem rješenja kojim se utvrđuje svojstvo kulturnog dobra,¹⁵ koje se izdaje nakon pribavljenog pozitivnog mišljenja Stručnog povjerenstva za utvrđivanje svojstva kulturnog dobra, posebnog tijela Ministarstva kulture, koje u višečlanom sastavu razmatra pristigle prijedloge trajne zaštite kulturne baštine, odredbama zakona omogućen je brži i jednostavniji oblik zakonske zaštite dobivanjem rješenja o preventivnoj zaštiti¹⁶ što ga donosi nadležni konzervatorski odjel na rok od četiri¹⁷ kalendarske godine. S obzirom na zakonom predviđeno vremensko ograničenje, ovaj oblik zaštite ima privremeni karakter zaštite, i predstavlja prijelazno rješenje do eventualnog utvrđivanja svojstva kulturnog dobra, po obavljenom detaljnijem istraživanju i predviđenoj stručnoj proceduri. Usto, kulturnu baštinu na području vlastite nadležnosti donošenjem odluke na lokalnoj razini može zaštititi i svako predstavničko tijelo lokalne i područne samouprave.¹⁸ Nakon što Ministarstvo kulture donese rješenje o zaštiti, kulturno se dobro upisuje u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske.¹⁹

Aspekti uspostave zaštite kulturnog dobra

Donošenjem rješenja stvara se zakonska pretpostavka za pravni dio zaštite kulturnog dobra. Utvrđenim *sustavom mjera zaštite* (sastavni dio teksta rješenja) definiraju se konkretne mjere za provedbu cjelovite zaštite i očuvanje zbirke kao kulturnog dobra. Pritom se osigurava stručna pomoć i pristup financiranju putem redovitog programa financiranja Ministarstva kulture. Upisom kulturnog dobra u Registar obznanjuje se i naglašava etnološko i kulturno-povijesno značenje zaštićene zbirke (očuvanje, prezentacija, valorizacija putem turističke ponude, prestiž lokalne zajednice). U skladu sa zakonskim odredbama uređuju se obveze i prava vlasnika – nositelja kulturnog dobra.

8 Vokić, 1995: 15.

9 Ibid.

10 Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 69/99, čl. 8.).

11 NN 69/99, čl. 6.

12 U ovom primjeru s kustosicom Muzeja.

13 Mlinar, Antoš, 2004: 5, 6.

14 Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

15 NN 69/99, čl. 12.

16 NN 69/99, čl. 10.

17 Izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 44/17) od 5. svibnja 2017. današnji rok, na koji se donosi rješenje o preventivnoj zaštiti kulturnog dobra, izmijenjen je s tri na četiri kalendarske godine.

18 NN 69/99, čl. 17.

Ako želi obnoviti predmete u zbirci nakon njezine zaštite, vlasnik je obavezan o tome obavijestiti nadležni konzervatorski odjel, u ovom primjeru u Slavonskom Brodu, koji će mu dati zakonske smjernice i stručne savjete o daljnjem postupku te posebne konzervatorske uvjete na temelju kojih se, u suradnji s preparatorima, izrađuje odgovarajuća dokumentacija kao podloga za izdavanje prethodnog odobrenja za dopunu. Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara propisuje da se svaka promjena postojećeg stanja kulturnog dobra može poduzimati samo uz prethodno odobrenje tijela nadležnoga za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara, u ovom primjeru nadležnoga konzervatorskog odjela Ministarstva kulture u Slavonskom Brodu.¹⁹

Zaključak. Unatoč priličnoj starosti pojedinih dijelova zbirke te činjenici da je nije čuvala muzejska ili neka srodna ustanova koja ima odgovarajuće tehničke i prostorne pretpostavke za to, kao i s obzirom na to da njezin vlasnik nije profesionalac s područja zaštite kulturne baštine, zahvaljujući zalaganju i interesu župnika Kneževića, zbirka je velikim dijelom očuvana i u dobrom je stanju. Razvrstani u pojedine manje skupine prema vrstama odjevnoga i uporabnog tekstila, predmeti koji čine zbirku čuvaju se, u relativno dobrim uvjetima sa stajališta zaštite i očuvanja – odloženi u drvene ormare, škrinje i ladice. S obzirom na starost, očuvanost i reprezentativnost, kao i rijetkost nekih predmeta, zaključeno je da je riječ o važnoj zbirci tradicijskog tekstila. Zahvaljujući navedenim obilježjima, kao i brojnosti lokaliteta s kojih su primjerci narodne nošnje i uporabnog tekstila prikupljeni, posjeduju osobitu etnološku i kulturno-povijesnu vrijednost kao materijalno svjedočanstvo kulture življenja i rukotvorskog umijeća odnosno duhovnih, društvenih i materijalnih aspekata života slavonskog sela.

IZVORI I LITERATURA

1. Bunčić, Ivanka i Cafuta, Ivanka. *Muzej Brodskog Posavlja 1934. – 2004.* // katalog izložbe. Muzej Brodskog Posavlja, Slavonski Brod, 2007.

2. Mlinar, Ana i Antoš, Zvezdana. *Upute za čuvanje etnografskih zbirki.* // Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb, 2004.

3. Rittig Šiško, Tea i Zlodi, Goran. *Zbirka Perinić – od dokumentacijske obrade do online prezentacije.* // Etnološka istraživanja, 20, Etnografski muzej Zagreb, 2006., str. 35-44.

4. Vokić, Denis. *Restauracija nije alternativna preventivnoj zaštiti.* // Informatica Museologica, 26 (1-4), Muzejski dokumentacijski centar Zagreb, 1995., str. 15-17.

5. Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 69/99)

URL: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212> (pristupljeno: 6. veljače 2017.)

THE PROTECTION OF PRIVATE ETHNOGRAPHIC COLLECTIONS – THE COLLECTION OF TRADITIONAL TEXTILES OF THE REV. MATO KNEŽEVIĆ

In order to document and protect private ethnographic collections in the area of Brod Posavlje, in May 2015, in a joint effort by the Ethnographic Department of the Museum of Brod Posavlje and the Conservation Department in Slavonski Brod, a start was made on an examination of the condition of one of the collections – that of the parish priest Mato Knežević in Garčin, put together over a longish period of time by bequests, purchases and gifts. The collection mostly consists of traditional attire of the Brod region, and to a smaller extent of the areas of Vinkovci and Đakovo. As well as separate parts of items of clothing and household utilitarian textiles, the collection has complete sets of attire dating from the end of the 19th century to the 1970s. Because of the age, degree of presentation and representativeness of the objects, as well as the rarity of some of them, it was concluded that it was an important collection of traditional textiles.

¹⁹ Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske dostupan je javnosti na stranicama Ministarstva kulture.

²⁰ Mlinar i Antoš, 2004: 10.